

Két, ruszinok számára nyomtatásban megjelent mű (az ún. Bacsinszky-biblia és a Kutka-féle katekizmus) és a legújabb kutatások

---

KOCSIS MIHÁLY

Mindenekelőtt szeretném kifejezni köszönetemet a konferencia szervezőinek a meghívásért. Ezt az előadást valójában nem is nekem, hanem Udvari István professzornak kellene megtartania, aki ebben a témában számos tanulmányt publikált. Az ő 2005-ben bekövetkezett halála egy nagy ívű kutatói életpályát tört meg, s pótolhatatlan veszteséget okozott a magyarországi szlavisztikának. Az Udvari tanár úr iránti tisztelem jeleként előadásomban az ő vonatkozó kutatásait s legfontosabb következtetéseit összegzem.

Udvari professzor megállapítása szerint Bacsinszky András püspök öröksége a nyelvi szinkretizmus egyik bizonyítéka. Levelezésében a címzettek iránti tisztelete jeleként a latint, a ruszint és a magyart egyaránt használta, az iktatást azonban ószlávul vezette.¹ Hozzá kell tennünk, hogy ez a fajta többnyelvűség egyáltalán nem volt rendkívüli az egyházi hatóságok gyakorlatában: Gorizia első érseke, Carlo Michele d’Attems (1711–1752–1774), Bacsinszky püspök kortársa, hasonló gyakorlatot vezetett be. Érsekségét a Szentszék az egykori aquileiai pátriárkátus ausztriai részéből hozta létre. Az érsek szentbeszédeit közreadó kiadványban ezt olvashatjuk: „Az érsekség hatalmas területén [...] különféle népcsoportok élnek [...] az érsek a saját nyelvükön szól hozzájuk. Ezt számos iratcsomó bizonyítja, melyek latin, szlovén, olasz, német és friuli nyelven írott kéziratokat tartalmaznak.”²

A Munkácsi Egyházmegye 18. század végi nyelvi helyzetének bemutatása nem lehet előadásom célja. Csupán arra kell felhívni a figyelmet, hogy az egyházmegye számos parókiáján a prédikáció nyelve a magyar volt, s az apostoli és evangéliumi szakaszokat is magyarul olvasták. Ekkor már magyar nyelvű liturgiafordítások is készültek, pl. 1795-ben Kricsfalussy

---

1 UDVARI ISTVÁN: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok.* [Vasvári Pál Társaság Füzetei 9.] Nyíregyháza 1994², 197.

2 LOJZKA BRATUŽ: *Manoscritti sloveni del Settecento: Omelie di Carlo Michele d’Attems (1711–1774) primo arcivescovo di Gorizia.* Udine 1993, 5–6.

György elkészítette és névnapjára Bacssinszky András püspöknek ajánlotta Aranyaszájú Szent János liturgiájának fordítását.³

Bacssinszky püspök azzal a meggyőződéssel támogatta a ruszin nyelvet, hogy az anyanyelv meghatározó jelentőségű az oktatásban. Amikor 1806-ban — vagyis 33 évvel a Bécsben tartott püspöki értekezletet követően — módjában állt néhány ruszin nyelvű tankönyv kiadása, Bacssinszky püspök nemcsak hittankönyveket vagy erkölcsi témájú könyveket vett fel a jegyzékbe, hanem egy számtankönyvet is. Az 1793-ban Ungváron létrehozott tanítóképző tanítási nyelve is a ruszin volt.⁴ Ki kell azonban hangsúlyoznunk, hogy Bacssinszky András a népnyelvet a liturgikus nyelvvel azonosította: amikor népnyelvről beszélt, az egyházi szlávot értette alatta.⁵ Ez a koncepció világosan tetten érhető az 1806. január elsején kiadott körlevelében: *Возлюбленнии Снове! По изданіи Катихисиса Дієцезалнаго въ рукахъ вашихъ оуже находящагося, готовая ест' и Библиа сирьчь Книги Сщ. Писанія рускимъ нашимъ языкомъ изданная.*⁵ (Magyarul: Kedves Fiaim! Az egyházmegyei katekizmus kiadása után, amit ma már kezetekben tarthatok, készen áll a Szentírás is, mely a mi orosz nyelvünkön került kiadásra.) A Szentírás valójában ószláv nyelven készült, s nyomokban sem találhatóak meg benne az egyházmegye területén használatos nyelvjárás fordulatai. Hozzá kell azonban tennünk azt is, hogy Bacssinszky püspök korában az „orosz” melléknév ruszint/rutént is jelentett.

Bacssinszky András levelei nyelvezetének Udvari István számos publikációt szentelt. A következőkben két, a ruszinok számára szerkesztett híres munkával foglalkozunk, amelyekre a püspök idézett levelében már utalást tettünk. Ez a két munka a *Biblia* és a *Katekizmus*.

1784 októberében Bacssinszky 300 példányban rendelte meg a Szentírást Novaković bécsi nyomdájától. A nyomda által ajánlott ár nagyon előnyösnek tűnt: amíg a könyvárusok a teljes Bibliát ötszáz-hatszáz rajnai forintért árulták, addig Novaković ajánlata nem haladta meg a 15 forintot. A parókiáknak pedig lehetőségük volt arra, hogy a tervezett kiadásra előfizessenek.

Mindenesetre az egyházközségek döntő többsége válaszra sem méltatta a kezdeményezést. Sok parókia, különböző okok miatt, meghátrált. A román egyházközségeknek nem fűződött érdekük a tervhez, a hajdúböszörményi hívek pedig magyar Bibliát akartak. Mivel a megállapított össze-

3 UDVARI: *Ruszinok*, 200. IVANCSÓ ISTVÁN: „A magyar görögkatolikusság liturgikus könyveinek anyanyelvi fordításai és kiadványai”, in: *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve. 1912–1987*. Nyíregyháza 1987, 158–161.

4 UDVARI: *Ruszinok*, 198–199.

5 Uo., 215.

get mindössze három egyházközség fizette be, Bacsinzky püspök minden parókia számára kötelezővé tette a megjelentetett könyvek megvásárlását.⁶

Végül is a Bibliát öt kötetben nyomtatták ki az 1804-1805-ös évek során. Időközben a kiadás jogai a pesti egyetemre szálltak, aminek következményeként a borítón a kiadás helyeként Buda olvasható.⁷

A Biblia kiadásában fontos szerepe volt Tarkovics Gergely, volt hajdúdorogi főesperesnek, aki 1804 és 1815 között a budai egyetemi kiadó rutén, horvát (*illír*) és román nyelvű könyveinek cenzora volt, és ennek a munkának is lektora lett.⁸

A szakirodalomban elterjedt nézet szerint a Szentírást Moszkvában adták ki. Ez az álláspont a szöveg részeit csak lingvisztikai szempontból vizsgálja. Udvari professzor kutatásai bebizonyították ennek a megállapításnak a tarthatatlanságát. Az Oroszországban nyomtatott könyvek megvásárlása, majd a borítójuk cseréje túl drága vállalkozás lett volna az egyetemi nyomda számára. Az, hogy a Biblia magyar területen készült, más dokumentumokból is alátámasztható. Például a püspök 1801 februárjában megállapítja: Прочее на послѣдѣ извѣстивше, яко отголѣ желаемая Библия оуже во друкарни Будинской готуетъся (magyarul: Mindenestre tájékoztattak azzal kapcsolatban, hogy a régóta várt Biblia már előkészületben van a budai nyomdában).⁹ Tehát Bacsinzky Bibliájának a kötetait Budán nyomtatták, de egy mindmáig ismeretlen orosz modell alapján: e hipotézist nekünk is el kell fogadnunk.

Az 1800-as évekig nem volt a ruszin népnek katekizmusa. A papság ehhez hasonló, De Camillis József és Bizánczy György püspökök idején megjelent műveket használt, de erről majd később szólunk. Így Kutka János kanonok *Katekizmus*a hatalmas úrt töltött be: a sikere vitathatatlan, olyannyira, hogy a tizenkilencedik és huszadik század fordulóján még mindig

---

6 И. УДВАРИ: „Данные о закарпатско-украинской официально-деловой письменности XVIII в.: О гайдудорогских годах Григория Тарковича”, in: *Studia Slavica Hung.* 32/1–4. (1986), 98. Technikai okokból a *jat* betűt a Б szimbólummal helyettesítettük.

7 Vö. mindenekelőtt Bacsinzky ruszinul írt leveleinek lingvisztikai elemzésével: UDVARI ISTVÁN: *Ruszin (kárpatukrán) hivatalos írásbeliség a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest 1995, 59–70. Lásd még egyéb munkáit: „Циркуляры мукачевского епископа Андрея Бачинского, связанные с народным просвещением”, in: *Studia Russica* XIX. Ed. TATÁR BÉLA, Budapest 2001, 143–152.; „The Circulars of András Bacsinzky, Bishop of Munkács (1732–1772–1809) Belonging to the Period of Maria Therese”, in: *Studia Slavica Hung.* 48/1–3. (2003), 283–304.

8 УДВАРИ: *Данные*, 71–72.

9 KIRÁLY PÉTER: *A kelet-közép-európai helyesírások és irodalmi nyelvek alakulása*. [Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 3.] Nyíregyháza 2003, 344.

ez a könyv volt a ruszinok – ehhez a témához kapcsolódóan rendelkezésre álló – kézikönyve.¹⁰

Kutka János 1750-ben született. Miután a kassai líceumban befejezte filozófiai, majd Ungváron és Nagyszombatban teológiai tanulmányait, 1777-ben teológiaprofesszor és ezzel együtt püspöki titkár lett, és az 1783–1786-os periódusban a munkácsi szeminárium rektori tisztét is betöltötte. És Kutka János volt az, aki az 1806-os egyházmegyei összeírás eredményeit összefoglalta. Ezekben az időkben kapta meg kanonoki kinevezését, és Bacsinszky püspök halála után általános káptalani helynök lett. 1812-ben halt meg.¹¹

Műve születésének története egészen az 1773-as bécsi püspöki értekezletig nyúlik vissza, ahol elhatározták a katekizmus népnyelvi kiadását. Ez a döntés egy, már létező gyakorlaton alapult: Bellarmin Szent Róbert olasz nyelvű munkájának román fordítása már készen volt.¹²

A ruszin *Katekizmus*nak két változata van, első alkalommal mindkettőt Budán nyomtatták. A budai egyetemi nyomda történetéről szóló könyvben (szerkesztője Király Péter) olvashatjuk, hogy a *Kis katekizmus* 1801-ben, 1834-ben és 1841-ben jelent meg.¹³ Udvari professzor szerint a különböző kiadások teljes száma olyan 15 lehetett.¹⁴

Az egyetemi nyomda a *Nagy katekizmust* 1803-ban, 1840-ben és 1877-ben jelentette meg. Ennek a változatnak létezik egy, a kornak megfelelően átdolgozott és kiegészített kiadása is, Mikita Sándor kanonok szerkesztésében, akinek a munkája jó néhányszor megjelent Ungváron, az 1800-as évek második felétől kezdve. Mindent összevetve, az 1931-es évig a Nagy katekizmus 11 kiadást ért meg. 1802. június 14-én Bacsinszky András elrendelte, hogy egyházmegyéjének minden kántora kívülről tanulja meg.¹⁵

Az 1700-as évek során, pontosabban az 1698. és az 1804-es évek közötti időszakban a ruszinok számára 12 könyvet adtak ki. Nyelvi szempontból lényeges különbségek vannak közöttük.

Az első két könyv a ruszinul nem tudó De Camillis püspök idejében jelent meg. A latin katekizmus 1698-as fordítása egy przemysli pap munkája, az 1699-es ábécéskönyv szerzője ismeretlen. Nyelvük az ún. проста мова, ami magyarul érthető nyelvet jelent, vagyis világos nyelvet, amit tipikusan az 1500-as évek második felének ukrán irodalma használt. Mindkét, Nagy-

10 UDVARI: *Ruszinok*, 193.

11 УДВАРИ: Данные, 72.

12 САБОВЪ Е.: *Христоматія церковно-славянскихъ и укрорусскихъ литературныхъ памятниковъ*. Унгварь 1893, 191.

13 UDVARI ISTVÁN: „Utószó helyett?”, in: Иоаннъ Кутка: *Катихисія малый*, Buda 1801. Facsimile. Nyíregyháza 1997, 192–193.

14 Uo., 193.

15 PÉTER KIRÁLY: *Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777–1848*, Budapest 1983, 491.

szombatban nyomtatott könyv mentes a kárpátaljai terület nyelvjárásának nyomaitól.

A harmadik könyv, a Bizánczy által összeállított kazuisztika (Nagyszombat, 1727) ugyanazon az irodalmi ukrán nyelven íródott, mint az előző művek, de nyelvezetében az egyházi szláv elemek dinamikusabban vannak jelen. Sőt, a szövegben néhány helyi nyelvjárási elem is megjelenik, például az *u* hangzó az *e* és *o* magánhangzók helyén, az utólagos *jerü* használata a *k*, *g* mássalhangzók után, és még sok egyéb.

Olsavszky Mánuel ábécéskönyve (Kolozsvár, 1746) a munkácsi papnövendékek számára íródott, akkor is, ha a szeminárium maga csak az ezt követő évben nyílt meg. Ebben a munkában fellelhető néhány russzizmus.

Egy másik, Bradács János püspök gondozásában megjelent (Kolozsvár, 1746) ábécéskönyv az egyházi szlávot követi, ukrán vagy helyi nyelvjárási részek nélkül. Mindez érvényes a Bacsinszky-biblia nyelvezetére is, így adva alapot annak, hogy a könyveket Moszkvában nyomtatták – ahogy ezt fentebb megállapítottuk.

Nyelvészeti szempontból Kutka János *Katekizmus*a minden vizsgált mű közül kiemelkedik. Szövegében keverednek az ősi szláv egyházi nyelv és az irodalmi ukrán elemei a ruszin nyelvjárások sajátosságaival, amik az egyházmegyei kancellária írásait jellemezték az 1700-as évek végén. A ruszin részekhez tartozik például: a hímnemű főnevek egyes szám részes eseti és az igék többes szám első személyű eseteinek *-ovy*, *-evy* és *-me* végződése, illetve néhány lexéma és más egyéb is. A *Kis katekizmus* nyelvezete elemzésének Udvari István nagy teret szentelt, tanulmányok sorát publikálva. Kutka munkáját az ő szerkesztésében nyomtatták újra Nyíregyházán, 1997-ben.¹⁶

Egyik legjelentősebb könyvében (*Ruszinok a XVIII. században*) két fejezet olvasható a ruszin felvilágosodás neves alakjainak életéről és tevékenységéről. Az egyik fejezet hét kiemelkedő jelentőségű tudós munkáinak különálló bemutatása. Ide tartoznak: De Camillis József, Bizánczy György, Olsavszky Simon, Olsavszky Mánuel, Bradács János, Tarkovics Gergely püspökök és Kopcsay János esperes. A másik fejezetet teljes mértékben Bacsinszky András munkásságának és kiemelkedő szerepének szenteli, aki Udvari István szerint a ruszin nemzetiségi mozgalom előfutára.¹⁷ Ezt a tényt megerősíti az a szerep is, amelyet a püspök ruszin hívei nyelvének megőrzésében és fejlődésében játszott.

---

16 UDVARI: *Циркуляры*, 152.

17 UDVARI: „Utószó helyett”, 192–193.